

TIJORAT BANKLARIDA KREDITLASH JARAYONLARINI TASHKIL ETISHNING AMALDAGI HOLATI TAHLILI

Raxmanova Laylo Baxodirovna

Navoiy Davlat konchilik va texnologiyalar universiteti
“Iqtisodiyot va menejment” kafedrası tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20552202>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini tashkil etishning amaldagi holati tahlil qilinadi. Shuningdek maqolada kreditlash bosqichlari, mijozlarning kreditga layoqatliligini baholash, garov ta’minoti, kredit risklari, raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda muammoli kreditlarning oldini olish masalalari yoritiladi.

Kalit soʻzlar: tijorat banklari, kreditlash jarayoni, kredit riski, kredit portfeli, garov ta’minoti, moliyaviy tahlil, raqamli texnologiyalar, skoring tizimi, bank tizimi, muammoli kreditlar.

Tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini tashkil etish iqtisodiyotning real sektori, tadbirkorlik subyektlari va aholining moliyaviy ehtiyojlarini qondirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bank kreditlari ishlab chiqarishni kengaytirish, xizmatlar ko’rsatish hajmini oshirish, iste’mol talabini qo’llab-quvvatlash va investitsion faollikni rag’batlantirishning asosiy moliyaviy vositalaridan biri hisoblanadi. Shu bois tijorat banklari kredit siyosatining samaradorligi banklarning daromadliligiga ham, butun iqtisodiy tizim barqarorligiga ham bevosita ta’sir ko’rsatadi.

Tijorat banklarining kreditlash faoliyati ularning moliyaviy vositachilik funksiyasi bilan chambarchas bog’liq. Banklar bo’sh pul mablag’larini jalb etib, ularni moliyaviy resurslarga ehtiyoji mavjud bo’lgan subyektlarga kredit shaklida yo’naltiradi. Natijada jamg’armalar iqtisodiy harakatga kiradi, ishlab chiqarish va xizmat ko’rsatish sohalari qo’shimcha moliyaviy manbaga ega bo’ladi. Shu jihatdan kreditlash jarayoni bank faoliyatining oddiy operatsiyasi sifatida emas, iqtisodiy faollikni rag’batlantiruvchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo’ladi.

O’zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to’g’risida”gi Qonunida bank omonatlarga pul mablag’larini jalb etish, o’z nomidan kreditlar berish va boshqa bank operatsiyalarini amalga oshiruvchi tijorat tashkiloti sifatida belgilangan [1]. Mazkur huquqiy norma tijorat banklarining kredit berish faoliyati qonuniy asosga ega ekanini hamda kreditlash bank operatsiyalarining markaziy yo’nalishlaridan biri ekanini ko’rsatadi. Demak, kreditlash jarayonini tashkil etish bankning ichki siyosati, risklarni boshqarish tizimi, mijozlar bilan ishlash tartibi va huquqiy tartibga solish talablari bilan uzviy bog’liqdir.

Amaldagi holatni tahlil qilganda, tijorat banklarida kreditlash jarayoni bir necha bosqichdan iborat murakkab tizim ekanini ko’rish mumkin. Odatda bu jarayon mijozning kredit olish bo’yicha murojaati, zarur hujjatlarni taqdim etishi, mijozning moliyaviy holatini o’rganish, kreditga layoqatlilikni baholash, garov yoki boshqa ta’minot shakllarini tekshirish, kredit shartlarini belgilash, shartnoma tuzish, kredit ajratish va keyingi monitoring bosqichlarini qamrab oladi. Har bir bosqich bank uchun alohida mas’uliyat talab qiladi, chunki kredit portfeli sifati dastlabki tahlil va keyingi nazoratning puxtaligiga bog’liq bo’ladi.

Bugungi kunda tijorat banklarining kreditlash jarayonlarida mijozga yo’naltirilgan yondashuv kuchayib bormoqda. Avval kreditlash ko’proq hujjatlar to’plami va garov ta’minotiga asoslangan bo’lsa, hozirgi bosqichda mijozning pul oqimi, biznes modeli, daromad barqarorligi, kredit tarixi, bozor sharoitidagi mavqeyi va kelgusidagi to’lov qobiliyati chuqurroq tahlil

qilinmoqda. Bu jarayon banklar faoliyatida sifat jihatidan yangi bosqichni anglatadi. Chunki kredit qarori faqat mavjud aktivlarga tayanib qabul qilinganda, ayrim hollarda mijozning real iqtisodiy salohiyati to'liq baholanmay qolishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2020–2025-yillarga mo'ljallangan bank tizimini isloh qilish strategiyasida kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish, potensial tavakkalchiliklarni baholash sifatini oshirish, qarorlar qabul qilish jarayonini optimallashtirish, yuqori malakali andarrayterlar guruhlarini tashkil etish, modulli kredit mahsulotlarini joriy qilish va skoring tizimlarini takomillashtirish vazifalari belgilangan [2]. Bu holat mamlakat bank tizimida kreditlash jarayonlarini zamonaviy talablar asosida qayta tashkil etish zarurati davlat siyosati darajasida e'tirof etilganini ko'rsatadi.

Respublika tadqiqotchisi N.Abdullayeva tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini takomillashtirish masalasini tahlil qilar ekan, kreditlashni tashkil etish, kreditlashni amalga oshirish va unga ta'sir qiluvchi omillarni kompleks o'rganish zarurligini ta'kidlaydi [3]. Ushbu yondashuv amaliyot uchun muhimdir. Chunki kreditlash jarayoni faqat kredit berish harakati bilan tugamaydi. U mijoz tanlash, riskni baholash, kredit shartlarini moslashtirish, nazorat qilish va muammoli kreditlarning oldini olish kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun kreditlashni alohida operatsiya sifatida emas, uzluksiz boshqaruv jarayoni sifatida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Amaldagi kreditlash tizimida eng muhim masalalardan biri kredit riskini to'g'ri baholashdir. Mijozning moliyaviy hisobotlari, daromad manbalari, qarzdorlik yuklamasi, biznes faoliyati barqarorligi va tashqi bozor omillariga bog'liqligi puxta o'rganilmasa, bank kredit portfelida muammoli qarzlarning ulushi ortishi mumkin. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini kreditlashda qaror qabul qilish jarayoni tezkorlik bilan birga ehtiyotkorlikni ham talab qiladi. Ushbu segment iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, biroq ayrim hollarda moliyaviy hisobotlarning yetarli darajada shaffof bo'lmasligi banklar uchun qo'shimcha risklarni yuzaga keltiradi.

Kreditlash jarayonining amaldagi holatida garov ta'minoti masalasi ham muhim o'rin tutadi. Banklar kredit qaytmaslik xavfini kamaytirish uchun garov, kafillik, sug'urta yoki boshqa ta'minot shakllariga tayanadi. Shu bilan birga, ta'minotning mavjudligi har doim ham kreditning sifatli bo'lishini kafolatlamaydi. Asosiy e'tibor mijozning real pul oqimi, qarzni qaytarish qobiliyati va loyihaning iqtisodiy samaradorligiga qaratilishi lozim. Garov kredit riskini yumshatuvchi vosita sifatida xizmat qiladi, ammo kredit qarorining yagona tayanishi bo'lib qolmasligi kerak.

Respublika olimi Sh.Z.Abdullayeva bank faoliyatini tahlil qilishda kredit operatsiyalari tijorat banklari daromadining muhim manbai bo'lishi bilan birga, yuqori tavakkalchilikka ega yo'nalishlardan biri ekanini qayd etadi [4]. Bu fikr tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini ehtiyotkorlik, tahlil va doimiy monitoring asosida tashkil etish zarurligini ko'rsatadi. Darhaqiqat, bank kreditdan foiz daromadi oladi, biroq kredit qaytmasligi, mijozning moliyaviy ahvoli yomonlashishi yoki bozor sharoitining o'zgarishi bank aktivlari sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini tashkil etishning yana bir muhim jihati kredit mahsulotlarining diversifikatsiyasidir. Bugungi kunda banklar jismoniy shaxslar, tadbirkorlik subyektlari, korporativ mijozlar, eksportyorlar, importyorlar, fermer xo'jaliklari va xizmat ko'rsatish sohasi vakillari uchun turli kredit mahsulotlarini taklif qilmoqda. Iste'mol krediti, ipoteka krediti, avtokredit, aylanma mablag'larni to'ldirish krediti, investitsion kredit, mikrokredit va overdraft kabi mahsulotlar mijozlarning turli moliyaviy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mahsulotlar ko'paygani sari ularni boshqarish, baholash va monitoring qilish mexanizmlari ham murakkablashadi.

Kreditlash jarayonlarida raqamli texnologiyalarning o'rni tobora kuchayib bormoqda. Elektron ariza topshirish, masofaviy identifikatsiya, kredit tarixini avtomatik tekshirish, skoring tizimlari, mobil ilova orqali kredit olish va onlayn monitoring banklar faoliyatida tezkorlikni oshirmoqda. Bu jarayon mijoz uchun qulaylik yaratadi, bank uchun esa operatsion xarajatlarni kamaytiradi. Shu bilan birga, raqamli kreditlashda axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va algoritmik qarorlarning adolatligini ta'minlash masalalari ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Amaldagi kreditlash jarayonlarida muammoli kreditlarning oldini olish masalasi ham doimiy e'tibor talab qiladi. Kredit ajratilgandan keyin monitoring sust olib borilsa, mijoz faoliyatidagi salbiy o'zgarishlar kech aniqlanishi mumkin. Shu sabab banklar kreditdan maqsadli foydalanish, to'lov jadvaliga rioya etilishi, mijozning tushumlari va bozordagi holatini muntazam kuzatib borishi zarur. Kredit monitoringi bankning nazorat funksiyasi bo'lishi bilan birga, mijoz bilan hamkorlikda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni erta bartaraf etish vositasi hamdir.

Tijorat banklarida kreditlash jarayonlarining amaldagi holatini baholashda inson omilini ham unutmaslik kerak. Kredit mutaxassislarining malakasi, moliyaviy tahlil ko'nikmasi, mijoz bilan muloqot madaniyati, huquqiy bilimlari va riskni sezish qobiliyati kredit qarori sifatiga bevosita ta'sir qiladi.

Kreditlash jarayonida mijoz manfaatlarini himoya qilish va shaffoflikni ta'minlash ham muhim masalalardan biridir. Kredit shartnomalarida foiz stavkasi, komissiyalar, to'lov jadvali, muddatidan oldin so'ndirish tartibi, jarimalar va garov shartlari mijozga tushunarli tarzda bayon etilishi kerak. Agar kredit shartlari murakkab yoki noaniq ifodalansa, kelgusida bank va mijoz o'rtasida nizolar yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun kreditlash madaniyati ochiqlik, huquqiy aniqlik va moliyaviy savodxonlik bilan uyg'un rivojlanishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini samarali tashkil etish bank tizimi barqarorligi, tadbirkorlik rivoji va iqtisodiy o'sishning muhim shartlaridan biridir. Amaldagi holat banklarda kreditlash mexanizmlarini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni maqsadli qo'llash, risklarni ilmiy asosda baholash, mijozga yo'naltirilgan xizmatlarni kengaytirish va huquqiy shaffoflikni ta'minlash zarurligini ko'rsatmoqda. Shu jihatdan tijorat banklarining kreditlash faoliyatini takomillashtirish moliyaviy vositachilik sifatini oshirish, real sektorni qo'llab-quvvatlash va aholining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi Qonuni. 05.11.2019. O'RQ-580-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. 12.05.2020. PF-5992-son.
3. Abdullayeva.N. Tijorat banklarida kreditlash jarayonlarini takomillashtirish masalalari // Green Economy and Development. – 2023. – №9.
4. Abdullayeva.Sh.Z. Bank ishi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2017.